

UN PRECEDENT MEDIEVAL DE LA DESAMORTITZACIÓ

Antoni Bach

Madoz i l'església espanyola

Dins el període liberal de juny de 1854 a juliol de 1856, en el congrés destacaven els dos partits liberal progressista i liberal moderat. Del primer partit era Pasqual Madoz, ministre d'Hisenda; era molt conegut a Catalunya, perquè fou governador civil de Barcelona i diputat per Lleida; Cardona li dedicà un portal de l'entrada a la vila, i Cervera li dedicà un carrer. El concordat de 1851 i un conveni posterior havien normalitzat les relacions entre la Santa Seu i l'Estat espanyol i, per tant, quedava encarrilat el problema de la desamortització.

El diputat Sr. Moyano volia complir amb el concordat també en aquesta qüestió; tenint presents els articles 35 i 38, que es referien al fons de compensació del "Culto y Clero" i a d'altres béns que es podien posar a la venda, el ministre Sr. Madoz s'oposava a la interpretació que els donava el Sr. Moyano; en un discurs del senyor ministre de primers d'abril de 1855 defensà la continuació de les subhastes de béns que no solament eren de la clerecia regular, sinó també de la secular. Recordà comportaments i declaracions de concilis i reis medievals, que frenaven o prohibien l'adquisició de béns immobles a mans mortes i a l'església en general. Parlà del "Fuero de Sepúlveda" (1076); dels concilis de Toledo; de les prohibicions del sant rei Fernando en el "Fuero de Còrdova", en els de Toledo i de Càceres, confirmats per ell en 1222 i 1231; que el mateix rei s'oposà a les instàncies del papa Gregori IX, perquè es revoquessin les lleis desamortitzadores.

Digué el Sr. Madoz que a l'entorn de 1359, amb la por que s'havia propagat de la fi del món, tothom donava els seus béns a l'església, i en les corts de Valladolid de 1351, els reis i la cort es queixaren del clero i dels sistemes que utilitzava per a aconseguir una gran massa de riquesa; que els reis temien que fins s'apoderaria de la seva pròpia morada. No acabà aquí l'enfilall de citacions¹.

En part tenia raó. El que digué dels concilis de Toledo no és exacte, perquè defensaven i reglamentaven el patrimoni tant dels bisbes com de les parròquies i dels monestirs. En el concili III de Toledo (589) es prohibeix que

1. B. Oficial de Lérida (4 abril 1855).

ningú alieni béns de l'església; altres concilis decreten que els béns de l'església, d'un bisbe o d'un benefici, no passin en herència als seus familiars. Que el patrimoni monacal estava lliure de la terça episcopal, que abonaven les parròquies per a la construcció de temples. Per a evitar la intrusió familiar, en el concili VI de Toledo (638) ordenà que es donessin els beneficis *sub precariae nomine*. Es aquesta època encara vigia per a les institucions eclesiàstiques la prescripció de 30 anys sobre els béns immobles i ja es nota la tendència a superar aquesta clausula del dret, quan es tractava dels béns de l'església; una mostra és la concessió dels benifets a precari².

En els Usatges de Barcelona (1069) es reconeix com a legítima la manca de prescripció, quan es tractava dels béns de l'església, i en la documentació posterior es fa constar que no es poden adquirir ni per la possessió de dos-cents anys. Aquest usatge és aportat en un plet que hi hagué entre el paborde de Solsona, senyor del castell de R. Freixe de l'Anoia, i el seu castlà Ramon de Freixe, que s'apropiava uns masos³.

Control dels béns de l'Església a Catalunya

Encara que no hi hagués cap bisbat o monestir català que tingués les grans possessions territorials de moltes esglésies espanyoles, durant els primers dos-cents cinquanta anys de la formació de la Catalunya Vella els bisbats i monestirs catalans crearen un gran patrimoni; el patrimoni de Santes Creus i de Poblet s'estengué més tardanament. Molts eclesiàstics es troben com a terratinents més o menys grans per aprisions fetes durant l'època de la colonització, per herència familiar i per donatius dels comtes. Un d'aquests fou Mangulf, rector de Sant Mamet de la Vall d'Ora, que construï, en el 913, l'església primitiva de Sant Pere d'Escales.

Segons la documentació publicada pel P. Cebrià Baraut en *Urgellia*, entre l'any 1036 i 1050 hi hagué, almenys al bisbat d'Urgell, dos bisbes i vint-i-dos capellans que eren terratinents. En aquesta època trobem capellans de l'Alt Urgell o del Solsonès que tenien propietat al Pla d'Urgell i fins al Penedès i a l'entorn de Barcelona.

Mentre es formava aquest patrimoni sorgien ja en la segona meitat del segle X les usurpacions de territoris de l'església per part de cavallers i altres senyors de categoria inferior, com se sap de la Cerdanya sobre possessions de

2. J. VIVES. Concilios visigóticos e hispanoromanos. Barcelona, 1963. J. ORLANDIS. Historia de los concilios de la España romana y visigoda. Ed. Univ. de Navarra. Pamplona, 1986.

3. A. BACH. Col·lecció diplomàtica del monestir de Santa Maria de Solsona. El Penedès. Ed. Depart. de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Barcelona, 1987. doc. 8 (1200). BROCA Historia del derecho en Cataluña. Edic. Generalitat de Catalunya, 1985.

Sant Llorenç prop Bagà; entre els senyors de la Vansa i l'església de la Seu sobre el poble de Llor (1024); el mateix cas de Freixe, citat abans; els que molestaven les possessions del bisbe de Vic i del monestir de Ripoll, a Nalec, i algun dels Anglesoles que es ficava a la granja de Poblet a Barbens. Per això es promulgà la constitució de pau i treva (1027), i en la cort de Fontaldara de la zona de Lleida, en 1173, es renovà el decret de pau i treva, i la protecció sobre les esglésies.

El que no aconseguiren els arrabassadors violents, ho adquirien fàcilment i de diverses maneres els reis i els nobles. Quan el comte d'Urgell féu carta de poblament a unes famílies que s'establiren a Almenara d'Agramunt, es reservà el delme i les primícies, encara que els anteriors concilis visigòtics havien recordat i prescrit el delme per al sosteniment de l'Església⁴.

Gombau d'Anglesola rebé el comte de Barcelona, Ramon Berenguer II, un extens terme i la seva jurisdicció, "amb les esglésies fetes i que es facin, amb delmes, primícies i totes les oblacions" (1079). Els seus successors en la baronia de Bellpuig cediren a la clerecia les primícies d'algunes terres, però el delmatge, la tasca i altres imposicions eren del Senyor⁵.

Si els bisbes d'Urgell i els pabordes de Solsona rebien els delmes d'alguns pobles i finques, era pel motiu del seu domini feudal, no per exigència eclesiàstica.

El cavaller, Berenguer de Bellveí, féu concòrdia amb el bisbe d'Urgell i prometé que no li tocava els delmes del castell del Llor (1240), i aquí també es tractava d'un poble feudatari del bisbe⁶. Beatriu, senyora d'Anglesola, en 1303, disposava del delme de Ponts i de Monergull; el dedí a instàncies d'uns canonges d'Urgell als capellans de l'església de Santa Maria de Monergull⁷.

Els reis de la Corona d'Aragó es posaren en pla de defensa contra el poder econòmic de l'Església; per exemple, el rei Jaume I s'apropià de la meitat del delme de Tortosa, deixant per al bisbe l'altra meitat⁸.

Els nobles i els reis posseïen les butlles papals del privilegi dels delmes, o del patronatge sobre moltes esglésies i altres privilegis. El rei Jaume II va exigir als marmessors del bisbe de Vic (1306), que seria Ponç de Vilaró, que li cedissin els delmes que el bisbe haguera rebut, i en mostrà el document de concessió de la Seu apostòlica.

La intervenció reial en l'Església tenia també altres recursos, com fou la creació de beneficis eclesiàstics, dels quals el rei en quedava patró. Pere el Cerimoniós arribà a concedir 1400 beneficis, que oferia a clergues del país.

4. A C A . Escritures de R. Berenguer I, t. 2, f. 280.

5. A. BACH, *Història d'Anglesola*, p. 30. Ed. Caixa de Catalunya. Barcelona, 1987.

6. A C Urgell, col·lecció Plandolit de documents transcrits.

7. A D S. Fons d'Anglesola, man. not de 1301, f. 63.

8. J. MIRET I SANS, *Itinerari de Jaume I*, p. 478. Barcelona, 1918.

Com que el mal ja venia de lluny, en el concili de Lleida de 1294, presidit per l'arquebisbe de Tarragona, Roderic Tello, es dictà una excomunió contra els beneficiats que incitaven i recolzaven les autoritats civils contra l'Església⁹.

A finals del segle XV encara consten en un memorial de drets del patronat, que tenien els reis d'Aragó sobre benifets eclesiàstics; un recompte, que no sé fins a quin punt és exhaustiu; a Aragó els reis tenien el dret de presentació de 24 beneficis, i alguns constaven "ad omnem dispositionem regiam"; 24 més a València amb semblants atribucions; a Catalunya i Rosselló, 86, i a Mallorca, 22¹⁰. Sobre el patronatge de Ferran II, sobre provisió d'alguns canonicats, en tenim un document de 1494.

Quan els turcs s'havien apoderat de Terra Santa, a finals del segle XII, amb ocasió de les següents croades dels reis sant Lluís de França, i de Jaume I, començà al nostre país una nova imposició papal, la dècima sobre les rendes dels hisbats, monestirs i benifets. De moment no fou un impost periòdic, però anà sovintejant alguns anys i després uns quinquennis. La primera col·lecta es féu en temps del papa Innocenci IV. La dècima del hisbat d'Urgell de l'any 1280 pujà a uns 12.000 sous; això obligà a crear unes delegacions provincials i diocesanes de col·lectors. Durant el quinquenni que havia finit en 1279, la dècima del bisbat de Vic importà 17.552 sous. Aquestes primeres dècimes s'anomenaven "pro Terrae Sanctae subsidio"¹¹.

Aquestes quantitats passaven a finançar les armades cristianes contra els turcs i altres invasors de la cristiandat oriental. Bonifaci VIII, en 1303 concedí al rei d'Aragó, Jaume II, la dècima dels beneficis eclesiàstics dels seus territoris, amb la condició que el rei s'avingués a cedir a la Seu apostòlica el regne de Sicília, i el papa li oferia investidura de Còrsega i Sardenya. Molts bisbes hi consentiren; s'hi oposaren Ramon d'Anglesola, preceptor de Tarragona; Hug de Cardona, ardiaca d'Urgell; Guillem d'Anglesola ardiaca de Vic, i altres. La oposició fou més general entre els bisbes i eclesiàstics aragonesos. Amb la pau d'Anagni (9 maig 1303) es cancel·là una lluita i una excomunió que pesava sobre el rei d'Aragó. Així es pogué pensar en la conquesta de Sardenya¹².

En un concili provincial de Tarragona de 1354, sota la presidència de l'arquebisbe Sanç, se'n parlà de nou i es posaren reserves als privilegis que els papes feien als reis pertocant a la cessió dels delmes, quan moltes esglésies

9. J. VINCHE, *Estado e Iglesia*. VIII Congreso de historia de la Corona de Aragón. Vol. 1 (1962). *Documenta selecta, mutuas civitatum Aragonia, Tataloniae et Ecclesiae retationes, illustrantia*. (1936).

10. J. Mª MADUREL I MARIMON, Patronatos reales eclesiasticos en el reino de Aragón. *Hispania Sacra*, t. 13, pp. 413-431 (1960).

11. J. RIUS SERRA. *Rationes decimarum Hispaniae*, t. 1. Barcelona, 1945.

12. A. FABREGA, *La dècima per a la conquesta de Sardenya en els pontificats de Bonifaci VIII i Benet XI*. VI Congreso de Historia de la Corona de Aragón.

del país havien reduït el delme dels censataris a l'onzè i al dotzè. En altre concili de la mateixa província eclesiàstica, de 1357, molts religiosos demanaren que el Concili els protegís contra les violències que sofrien dels cavallers; s'hi tractà també d'alguns bisbes maltractats per les autoritats civils; en altre concili de 1367 es tractaren problemes semblants: que els senyors temporals es fan jutges en causes que pertanyen a la cúria eclesiàstica; que s'envaeix l'espai dels notaris eclesiàstics, i altres, que reflecteixen la lluita de les monarquies contra el poder indirecte sobre les coses temporals que els papes reclamaven, d'acord amb els canonistes de l'època¹³.

Aquesta contesa perdurà fins a finals de la catorzena centúria. Nogensmenys, el papa d'Avinyó, Clement VII (1387-1396), concedí a Joan I d'Aragó la dècima per a la subjecció de Sardenya i per a sostenir les finances de la casa reial, que es trobava en una època baixa.

Després de la caiguda de Bizanci en poder dels turcs (1453), el papa Nicolau V concedí altre delme de tots els beneficis eclesiàstics, al rei d'Aragó, Alfons V, que residia a Nàpols; d'aquest delme no se'n podien eximir ni els frares menors o mendicants; convenia parar els passos als invasors d'Europa. Calixte III, entusiasmat a formar una croada contra els enemics de la cristianitat, el qual, segons Pastor, es féu portar ho i malalt en llitera a la nau que s'havia d'ajuntar a l'armada contra els turcs, es dirigí el 24 d'abril de 1456 al rei d'Aragó i de les dues Sicílies i li oferí la dècima que féu recollir amb aquest fi el seu antecessor Nicolau V; el rei d'Aragó havia de dirigir l'armada cristiana. Concedí el mateix al rei de Castella i Lleó, junt amb les indulgències, en vistas a la conquesta de Granada. La croada no es tirà endavant i els diners no tornaren a l'Església. El mateix papa destituïa el capità general de l'armada, el seu col·laborador l'arquebisbe de Tarragona i l'almirant Antoni Olzina¹⁴.

Mentrestant, a Catalunya bullia el problema remença; en altre concili provincial, que en part se celebrà a Cervera pel juliol de 1457, els eclesiàstics catalans es queixaren de la taxa del subsidi que es feia a Catalunya, però la Seu apostòlica ja havia remès pel febrer d'aquest any una butlla de reducció del subsidi de la Croada¹⁵.

Encara que aquest subsidi es carregués sobre els béns eclesiàstics, afectaven els pobles de diverses maneres. Concretament, Cervera, en aquests anys es trobava aclaparada per dificultats financeres; per això les autoritats de la vila, en un acord del Consell, determinaren enviar a Tarragona un prohom

13. HEFELE, Op. cit. t. VI, col. 959.

14. A S V. Reg. Vat. 442, 444, 457 i 458. Vd. J. RIUS, *Regesta iberica*, t. II, p. 106. J. GOÑI BAZTAMBIDE, *Historia de la Bula de la Cruzada en España*. Vitoria, 1958.

15. MADURELL. A S T, t. XX (1947). A H C C. Llibre dels Consells de 1457.

que demanés l'aplaçament del subsidi i que l'entredit amb què estava amenaçada la vila restés sobresegut¹⁶.

Amb aquesta llambregada retrospectiva podem veure com el patrimoni de l'Església no era invulnerable, i fou un recurs per al manteniment de la Santa Seu i per a la defensa militar de la cristiandat.

Durant l'Edat Mitjana el delme era un impost secularitzat, i per al manteniment de l'Església s'hi aplicà la primícia, que en general consistia en la tercera part de la quantitat que representava el delme, és a dir, trentava part o menys de la producció o de les collites.

Altres cises dels béns de l'Església requieien sobre els beneficis vagants, i el mateix novè decimal sobre totes les rendes de l'Església, creat en temps de les primeres guerres contra els francesos a finals del segle XVIII i anys següents; la reserva de la primera casa delmera de cada parròquia a favor de l'administració civil (s'entén, de les propietats del capítol o de la mitra, en les parròquies que en posseïa.)

No als cavallers ni als consagrats

El manteniment de l'Església depenia de la primícia o del delme, on existís; en aquesta provisió també hem trobat la intervenció laica, quan es tractava d'un patronat, com es donava a la baronia de Bellpuig sota el domini dels Cardona. Altra font de subsistència eren les ofrenes dels fidels amb motiu d'actes de culte; en aquest cas es tractava d'exclusiva administració eclesiàstica, però la taxa i els comptes estaven subjectes a la visita del bisbe o del seu delegat. El càrrec notarial i els seus honoraris estigueren en els primers temps a les mans dels eclesiàstics; des del temps de Jaume II i sobretot de Pere III, molts laics ocuparen aquest càrrec; els reis, les corts, reglamentaren en alguns aspectes aquesta professió i en temps de Pere el Cerimoniós es posaren obstacles als notaris eclesiàstics.

Altra font de provisions de l'Església eren les rendes de les propietats immobles; tenien propietats territorials els monestirs, els bisbes, els capítols, les rectories, les confraries, els hospitals... La propietat era una base del poder jurisdiccional; qui tenia propietat territorial cedida a conreadors o usuaris tenia certa autoritat sobre el seu colon o arrendatari, i en l'Edat Mitjana la majoria dels propietaris eren els reis, els municipis, els nobles, els cavallers, els monestirs i altres institucions eclesiàstiques o religioses que fruien de jurisdic-

16. A H N B, Notari Bartomeu del Bosch, 9. A H C C. Llibre del Consell, f.112.

ció civil. Per a defensar aquesta propietat i per a defensar-se dels qui tenien més poder econòmic o jurisdicció superior, els juristes i els notaris crearen unes formalitats en els documents de traspàs de béns immobles.

Tot seguit va apareixent en els contractes de vendes o altres alienacions de terres la clàusula que havia d'observar el comprador o emfiteuta: "no tindràs altre senyor que jo o els meus descendents". Altres vegades l'obtentor restava lligat per aquesta altra condició: "no podràs alienar la possessió" i, per tant, només podia passar de pares a fills.

A mesura que es desenvolupava l'estudi del dret romà, sense canviar l'estructura feudal, es difongué el contracte d'emfiteusi, que feia l'arrendatari propietari útil, mentre els senyors continuaven amb el domini directe, a més de la jurisdicció, ja que, fora dels casos de subarrendaments, es tracta de nobles, monestirs o hisbes. L'emfiteuta podia cedir la terra en venda, en herència, donació o altra forma, però el senyor no hi perdia res, perquè cobrava una quantitat de diners en cada traspàs, que podia abastar el terç del preu de venda. Al senyor li interessava no perdre els drets sobre la terra i que el posseïdor sempre fos un inferior seu dintre les categories o estaments socials. Per això convenia una altra clàusula contractual que restringís l'àmbit dels possibles compradors i obtentors dels béns immobles.

Una primera restricció del cercle de possibles compradors la trobem en un document sortit del Penedès (1078): Arnau Miró cedeix a Enric Guitard unes cases de Subirats, i unes terres; el venedor o senyor dóna llibertat d'alienar o vendre, "menys que no ho venguis ni ho donis a semblants o persones millors que jo, i els delmes i primícies, la lloça i les oblacions que em retinc del castell de Subirats, o de les esglésies que estan en el terme de dit castell". En un altre contracte sobre terra de vinya del Penedès, Freixe, que ara és de l'Anoia, l'arrendatari pot vendre a persones de la família del venedor, o a conreadors semblants a l'arrendatari, que no puguin perjudicar els drets del patró (1084).

El mateix paborde de Solsona, Bernat, en 1190, arrendà unes cases de Barcelona, que l'arrendatari només pot tornar a vendre al paborde o als seus successors, i si ells no ho volen, ho pot fer a persones semblants al venedor o arrendatari. Els pahordes de Solsona i altres eclesiàstics continuen fent contractes d'aquest estil fins als primers anys del segle XIII¹⁷.

Una mostra en altre indret i condició senyorial la podem aportar d'Olost dels Lluçanès (1145); Bermond i sa muller Grovis vengueren a Jozbert Maiol i Ermessenda i els seus fills Guillem i Quixol un molí del riu Lluçanès, amb

17. A. BACH. Diplomatarium del Penedès; doc. 11, 15, 70, 79 i 91.

terres ermes i de conreu, prop de Sant Grau i de Palafolls: no tindran altre senyor que l'arrendador i no podran alienar o vendre, sino "ad tuos similes", és a dir, als teus semblants o de la teva categoria¹⁸.

Tot això era conforme als Usatges de Barcelona, i a tradicions anteriors.

Dins el segle XII, quan el patrimoni eclesiàstic ja s'havia estès cap a les comarques de Ponent, apareix una altra restricció que afectà de ple l'església, encara que no sempre es tingué en compte; comprenia també sempre els cavallers. És un complement de les clàusules anteriors i de l'Usatge 31. És l'epígraf d'aquest article: "exceptis militibus et sanctis".

El primer document o un dels primers, on consta aquesta condició, és la carta de poblament de Lleida, donada pel comte de Barcelona, Ramon Berenguer IV, d'acord amb el comte d'Urgell, Ermengol VI, el de Castella. Fou una constitució municipal, que tingué una gran repercussió a les comarques de Ponent. Entre les altres normatives i privilegis s'hi donà la facultat de poder donar, penyorar o vendre els béns immobles, que hom posseïa, procedents del fisc; fins aquí ja es practicava quan el donador era un altre senyor, però a l'esmentada facultat s'hi afegí "exceptis militibus et sanctis"; es podia alienar el patrimoni rebut, però no podia passar a cavallers ni a consagrats. Fou una contrapartida dels privilegis que anaven aconseguint aquests estaments, i de les facultats que es prenien els senyors territorials. És normal que aquesta condició es posés en els contractes entre petits propietaris aloers o petits feudals; no gensmenys, es dóna també algunes vegades en contractes entre persones nobles o gran jurisdiccions eclesiàstiques, en els quals el venedor és un d'aquests personatges.

Bernat, paborde de Solsona, en 1206 cedia a un arrendatari, Ramon de Torroja, una propietat del monestir, situada al terme de Vallfogona de Riucorb amb les condicions tradicionals del contracte emfitèutic i amb l'altra condició, "exceptis militibus et sanctis nec filiis suis". Això ens fa pensar que a l'entorn d'aquesta possessió del monestir de Solsona hi havia els dominis dels senyors de Queralt i dels monestirs de Santes Creus i de Poblet, i dels templers.

Troblem la mateixa formalitat contractual en els següents documents del monestir de Solsona:

Del paborde Gerald amb Ferrer de Cervera sobre una finca de Tarroja de 1239. Del cellerer del monestir a una família d'Olius; Solsona (1250).

Del paborde Bernat a una família del Portell; Solsona (1261).

Del canonge, Berenguer de Font i família a uns pagesos de Solsona (1271).

18. A C A Escritures de Ramon Berenguer IV, t. 8. f. 200.

Entre dotzenes de contractes del monestir he trobat la clausula restrictiva en aquests pocs casos¹⁹.

Dins l'administració popular, puc citar un document del Consell de la vila d'Anglesola, de 1288, on es contracta la cessió d'una finca, amb les condicions de reconèixer la senyoria d'Anglesola i la de no alienar la finca a "militibus et sanctis".

En l'estament noble, la senyora d'Anglesola, Beatriu, arrendà en 1301 unes cases, posant-hi la mateixa observació.

Féu el mateix el rector de la mateixa vila en contracte del 1356²⁰.

Segons una capitulació feta en 1490 i autoritzada per Castellana de Requesens, mare de Ramon Folc de Cardona, en vista a fomentar la repoblació de la vila de Bellpuig; una de les condicions restrictives dels avantages que s'hi oferien era l'exclusió dels cavallers, dels consagrats i dels jueus²¹.

Només podem comparar de lluny aquest procedir amb les lleis desamortitzadores del segle XIX. Les prevencions que comprovem en els contractes medievals es dirigien a protegir la pròpia possessió i senyoria contra una altra persona o institució més poderoses; es reconeixien els drets de l'Església a la propietat territorial, però s'hi veu la tendència dels reis i dels senyors laics d'apoderar-se dels béns eclesiàstics. D'això es queixava el papa Gregori XIII (1572-1585), en una constitució apostòlica²².

19. A D S . Perg. num. 1044 (1206), 1278 (1239), 1336 (1250).

20. Id. fons s'Anglesola, perg. 2 (1288). Man. not. de 1301-1303, f. Id. man. de 1356, cap al final del llibre.

21. A H M B. Llibre d'Actes 1474-1495 (22 de febrer).

22. Constitucions sinodals de Vic de 1591.

